

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 35 (1949)

Artikel: Tiara tierparenza
Autor: Belsch, Gion
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881539>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 08.02.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Tiara tierparenza

da Gion Belsch

«Rsch . . . rsch . . . crrr . . . rsch!» Stei nuot auter, ussa sa-
vein nus ira ni anavon ni anavos. Da maun seniester la clasira-
crap, da maun dretg sbuaus-neiv. In pèr bagats seglian giud il
sez e viers igl esch digl auto. «Naven digl esch!» camonda il
scolast, «tuts a canorta!» Ils affons fan per camond, tugnond —
buc encunter il scolast, secapescha — mobein encunter il vièr.
«Pertgei di quei tapalori, ch' ins sappi passar, sche miez il stra-
dun ei aunc pleins neiv!» Il scolast ed il manaschunz han priu
neunavon palas e badels e vulan badelar naven la «neiv». Mo
quella ei pli dira che glatsch. Il scolast sesprova e sestenta de
scarpar ora il carripar avon la roda-davon da maun seniester.
«Quel munteis vus nuota, quel ei miraus en ch' el tegn!» ma-
negia il manaschunz. Aunc in stausch, mo adumbatten! Il sco-
last aulza il tgau e vesa, che tut ils scholars ein vegni sper las fi-
niastras da maun seniester. «Tgei tartgeis vus era? Veseis buca
che vus fageis sederscher il carr cheu de quellas plauncas giu!»
Ils affons van puspei en lur plazs ed il vièr sto puspei star botta:
«E quei tgutg ha detg, ch' el seigi aunc ier ius cheu tras cugl auto
de vitgira!» —

Cura ch' ins tschontscha dil naucli, s' el gia davos dies! —
Ins vesa a vegnend neusi encunter la camona dil cuolm in auto,
propi in de vitgira, mo in pign, bia pli graschels che nies carr
mellen della posta svizzera. Dagl auto descenda il «signor istrut-
tore». — «Co stat ei plinensi viers il cuolm?» — «Buca mal! Quei
cheu ei il liug il pli stretg e filau.» — «E da l' outra spunda giu
viers Val Badia?» — «Lezza ei terreina diltut, gliez ei la vart
sulegliva dil cuolm!» — Igl inspectur tuorna anavos per encurir
luvrers. Ils affons astgan ussa vegnir ora ed han peda ded admi-

rar da bïmaneivel las admirablas preits-crap della retscha dellas Meisules. Il scolast ed il manaschunz semettan a cavar naven la neiv, ed el valzen d' in' ura, avon che «i cantonieri» arrivien, essan nus gia sul cuolm de Freia.

Quei incap e sia surventschida ein stai simbolics. Las relaziuns culturalas denter Romontschs dil Tirol e Romontschs dil Grischun, cunzun culla Giadina, pli demaneivla, dateschan gia dal temps avon l' emprema uiara mundiala. Mo denter las duas uiaras ei la veta culturala e litterara dils Romontschs dil Tirol stada sco curclada dad ina vasta cozza de neiv e glatsch. Ussa denton, alla fin de questa uiara, han ils Romontschs Grischuns fullau via tier lur frars ellas Dolomitas. Gl' onn 1946 han ins saviu tarmetter en Val Gherdeina e Val Badia, sut direcziun de dr. Jon Pult, ina spediziun dil Dun svizzer. Igl onn 1947 han duas scolastas de quellas vals saviu star in pèr meins el Grischun romontsch per studiar nossas relaziuns linguisticas. Il medem onn han ils Romontschs dil Grischun tarmess a «l' Union di Ladins de Gherdeina» ina biblioteca de litteratura romontscha engiadinesa e sursilvana. Il matg digl onn vargau ha la scola secundara de Santa Maria fatg siu viadi de scola en Val Gherdeina e Val Badia. La scolasta Gisela Moroder ded Urtischei haveva organisau la caussa aschia, che mintga scolar secundar d' Urtischei ha dau albiert ad in cumpogn svizzer. Condiziun per prender part fuva de tschintschar mo romontsch. Ed ils scolars dil scolast Armon Planta han teniu plaid. Buca mo culs cumpogns della scola secundara d' Urtischei, mo era cura ch' els han survegniu la lubientscha ded ir ellas stizuns, han els tschintschau cun quels de Gherdeina mo romontsch. Els ein denton era vegni undrai bravamein. All' arrivada ein il directur dellas scolas de Val Gherdeina ed il parsura della Union di Ladins vegni per far ad els beinvegni. Ils cumpogns d' Urtischei han survegniu dus dis vacanzas. E la davosa sera ha il directur rimnau en ina gronda sala tut ils scolars e scolasts d' Urtischei per ina pintga fiasta de comiau. A Badia fuvan serimnai, per la viseta dils scolars svizzers, la gronda part dils scolasts della Val ualti gronda. Els han arranschau a nus ina biala fiasta e mussau las remarcablads

della capitala della Val. Il tierz di ein ils scolars svizzers vegni beneventai cun legherment era en Val Fascha.

Dals 9 als 11 de fenadur havein nus lu saviu render als Romontschs dellas Dolomitas lur amicabla curtesia. Era quels dell' Union di Ladins ein vegni cun in autocarr per far a nus ina viseta. En Val Müstair han ils Jauers spiert ad els il beinvegni. Suenter ina viseta ella biblioteca ladina a Samédan, ein els vegni a Zuoz. Cheu han il chor mischedau, las giuvnas costumadas e la musica organisau ina biala fiasta sin piazza de vischnaunca. E quels de Gherdeina, era els en lur bials costums, han cun lur musica accompignau il cant ed il sault dils affons de Zuoz. La dumengia han els, ella baselgetta de Zuoz, assistiu alla s. messa cun priedi en romontsch de Gherdeina. Suenter han ei continuau lur viadi tras la Val de Surmir e la Planira de Lonsch a Cuera, per far ina viseta agl «uestg romontsch». Monsignor ha retschiert els ell' aula gronda e plidau romontsch cun mintgin ded els. Encunter sera ein els turnai en Giadina e Scuol, nua che l' Uniun dils Grischs ha pinau per els in' outra fiasta sco a Zuoz. Gliendisdis ein els turnai el Tirol, cuntents d' haver saviu seperschuader, che cul romontsch vegnien ins pli lunsch che mo «tochen Puntives» (confin denter Val Gherdeina ed igl intschess tudestg).

2. Romontsch dellas Dolomitas

Co stat ei oz cul romontsch el Tirol? Ils nums locals en quellas vals romontschas dil Tirol semeglian fetg ils noss. Schins va dalla piazza gronda d' Urtischei en e sur igl ual vi, vegn ins a Sureghes (En Val d' Alvra havein nus Surava ed en Giadina, ella Val dil Bernina Surovas). Il vitg il pli bi de Val Gherdeina, situaus ella foppa denter Sasslong e Meisules, sper il spartavias per il pass de Freia ed il pass de Sella, ha num Selva (cfr. Selva al pei dil Cuolm d' Ursera en Surselva). Sisum la vallada de Badia havein nus il vitg Varda (cfr. Guarda, la pli biala vischnaunca della Giadina). Ella part sut de Val Badia havein

nus las vischnaucas de Villa e Val (propì sco en Lumnezia). Turnond da nossa spassiada sin l' alp Seutg, essan nus sefermai el vitg de Bula ed havein dumandau suenter ils nums dellas casas e dils praus. E sillas rispostas de quels purs exclamavan nos affons svizzers mintgamai: «Mo quei ei il num de nossa casa!»

Semegliants nums romontschs anflein nus denton era ella Val Vnuost ed ensumma en tut igl intschess denter il Grischun e las Dolomitas. Dil vast territori romontsch d' antruras eis ei denton mo aunc restau tschun valladas entuorn las Dolomitas, nua ch' ei vegn aunc tschintschau romontsch: Val Gherdeina, Val Badia, Val Fascha, Val Fedom e Val d' Ampez. Avon l' emprema uiara mundiala havevan els sviluppau ina modesta litteratura romontscha. Denter auter vevan ei ina stupenta bibla de scola, illustrada cun 20 marveglius maletgs dil Fughel. Dapi l' emprema uiara, sut l' Italia faschista, fuv' ei scumandau de scriver romontsch, e tut las scolas fuvan talianas. Suenter la secunda uiara han els giu all' entschatta scolas tudestgas e talianas, mintgamai tenor il giavisch dils singuls geniturs, savend ch' els han de basegns ded omisdus lungatgs jasters. Pér quest atun (1948) han els urbiu ora d' astgar introducir la scola romontscha cun 19 uras romontsch ell' emprema e duas uras en mintgina dellas autras classas, ed han ediu per l' emprema classa ina fibla romontscha. Quei ei stau il pass pli impurtont della renaschientscha dil pievel romontsch el Tirol. Perquei che senza scola romontscha, il romontsch dil Tirol mass plaunsiu da rendiu per adina. All' entschatta suenter quest' uiara han els ediu duas gasettas: La «Zent ladina Dolomites» che dava la pli gronda impurtanza al combat per l' autonomia politica dil territori romontsch e «L popul ladin» cun miras exclusivamein culturalas. Pér memia ha l' ina sco l' altra buca saviu semantener ditg, perquei ch' ei muncava ils mieds finansials. Perencunter san ins sperar ch' il Calender de Gherdeina, ch' ei vegnius ora onn per l' empremaga dapi 1916, sappi sesviluppar e formar in ligiom adina pli stretg denter ils Romontschs dellas Dolomitas. Finalmein lein nus buca emblidar de menzionar, ch' ils Romontschs dellas Dolo-

mitas han mintga jamna ina emissiun d' in quart d' ura el radio de Bulsan.

La scartira ufficiala ei vegnida fixada pèr igl onn vargau. Ins vuleva adattar ella alla scartira dils Romontschs dil Grischun. Mo las autoritads d' Italia han garegiàu, ch' ella semegli plitost quella dils auters lungatgs neolatins e cunzun quella dil talian, e buca quella dil tudestg. Perquei scrivan els enstagl de nies sch: sci (alla fin dil plaid sc), ed enstagl de tsch e tg scrivan els ci e ce (alla fin c). Per mussar a vus in tec romontsch dellas Dolomitas fagein nus suandar cheu ina pintga poesia: culla translaziun en nies romontsch:

L' ansciuda

Primavera

Aut ma ce blot che cianta' flinch,	Teidla con bein che conta il parfinchel,
'L chert adalereh l' ansciuda;	El cloma neutier la primavera;
Cêli ai prei, cêli ai bosc,	Che ti miries els praus, che ti miries els uauls,
Ne veig' sa co' ch dut cant se muda!	Vesas ti buca, co tut ensemen semida!
La tiera s' descêida, nel udêi inô 'l surêdl	La tiara sededesta cun veser puspei il sulegl,
La nêif muesa zeder y mucè su p' r i monc	La neiv sto ceder e fugir si pils munts.
I prêi se furnêsc sên de vert y de blanch,	Ils praus sevestgeschan uss en verd ed en alv,
De cueciun y ghiel ch' n vêiga da lonc.	E tgietschen e mellen, ch' ins vesa dalunsch.
I pitli mutons fesc gherlandes de ciofes,	Ils affons pigns fan ghirlandas de fluras,
Y les mêt po sul cê, s' la cianta y s' la risc,	E mettan ellas sin tgau e contan e rian.
Y se god l' ansciuda y 'nvieia 'ncie te:	E gaudan la primavera ed envidan era tei:
A udêi y a audi 'l bel de chise dis.	A veser ed udir il bi de quests dis.

Nus havein tscherniu ina poesia de cuntegn general, perquei ch' ella seigi pli semplia e capeivla. Sche nus lessen denton sefar in' idea dellas relaziuns culturalas diis Romontschs dellas Dolomitas, duessen nus prender p. ex. quellas poesias che vegnan recitadas ni cantadas tier ina messa nuviala ni a caschun de nozzas; ed aunc meglier fuss ei de prender part ad ina tala fiasta,

ni era ad ina fiasta religiosa sco Sontgilcrest. Gie, vus duesses veser inaga quellas bialas processions, cullas giuvnas en costum de fiasta, sin tgau la «gherlanda spizza», cun las dunnauns en lur costums e sin tgau la «cazzina»; ils umens, silmeins quels ded Urtischei, han dau lur bials costums alla societad de musica, che suna tier las processions. Pli baul muncava era buca la «cumpania di scizri »che, cun lur buis fagevan lur salvias d' honur. Gie, sch' ins pren part d' ina de quellas fiastas en Val Gherdeina, sent' ins propi en Surselva.

3. Ils sogns e quels che fan ils sogns

Igl ei fatg en e fatg ora, che las valladas romontschas della Surselva e Giadina, tochen las Dolomitas ora el Tirol, audan tier las pli bialas contradas dil mund. Perquei eis ei buca de far curvien, che biaras de quellas valladas ein daventadas tiara classica dil turissem e dell' industria ded jasters. Aschia eis ei en Val Gherdeina: Urtischei che selai paregliar cun Sogn Murezi, ha ca. 2500 habitonts dumiastis e duront la stagiun, culs jasters, ca. 6000. Selva ei in liug pli pign, mo ton pli bi, ch' ins sa metter a pèr cun Puntraschigna. Buca meins frequentada ei la Val d' Ampez. Sco ins sa, porta denton l' industria de jasters buca mo gudogn, anzi era bia donn alla cultura, e cunzun smasa ella la moralitad. Jeu less dir dil mal de negin. Mo quels de Gherdeina sez han detg a mi, che la Val Badia, comparegliada cun Gherdeina, pari ad els sco ina val de sogns, e che quella vallada seigi aschi intacta, perquei ch' ella ei habitada spirontamein de purs ed enconuscha negina industria de jasters. Ed en verdad, cura ch' ins passa tras ils vitgs de Val Badia, han ins in sentiment de pasch paradisica .

Sche tenor il dir de quels de Gherdeina, igl ei buca bia sogns en lur val, eis ei denton biars de «quels che fan ils sogns». La Val Gherdeina ei numnadamein enconuschenta egl entir mund pervia de sias lavurs d' entagl. Ell' entira val hai jeu buca viu ina casa, nua che vegness buc entagliau el lenn. Ad Urtischei ed a

Selva existan duas grondas scolas d' art, nua ch' ins empren de designar ed entagliar ornaments e statuas. La gronda part dellas casas han el plaunterren lur luvratori d' entagl ni de pictura, nua ch' in meister lavura cun ses garsuns, fa sogns, crucifixs e vias della crusch. E sch' ins vegn en ina stiva de purs, ves' ins era leu il baun d' entagl plein scalpers de differentas sorts, e vid il baun las giuvnas ch' entaglian poppas, umenets, tgaunins e de tuttas sorts termagls. Biars Gherdenes enconuschan la Svizzerza, perquei ch' els han luvrau tier nus. Aschia ha quella ga che nus essan i a Cuera, Bérn Uschepp de Ptlin saviu mussar a nus il bi altar ch' el ha fatg ella baselgia nova della Planira de Lonsch. Sch' ei dat in di de far enqual' ovra d' art en ina u l' outra baselgia de nossa tiara romontscha, lein nus pia seregurdar, ch' empei d' in artist della Bassa ni perfin d' in della Tiaratudestga, ins savess ual aschi bein far vegnir in artist da quella vallada romontscha el Tirol!

Lur bellezza, incomparabla patria ha era schau ses fastitgs era el lungatg de quei pievel, buca mo el senn, ch' il romontsch dellas Dolomitas ei in bi lungatg, mo era en locuziuns che muossan in gust special vid il bi. Jeu less mo purtar ver duas de quellas: l' ina ei, che per dir «il sulegl ni la glina va de rendiu» il Gherdenes di: «L surêdl fluresch, la luna fluresch». E l' outra: Ferton che il Tudestg di «der Liebgott» ed il Talian «il buon Dio», di il Romontsch de Gherdeina: »chel bél Die.» Gie, detti «chel bél Die», che il lungatg e la cultura de nos tierparents romontschs dil Tirol mondi buca a smerscha, mo flureschi adina de pli e sedelibereschi de tuttas cadeinas! Cun quei giavisch en nies cor salidein nus nos frars ellas Dolomitas cun in rebat levamein midaus de lur biala canzun «Salut ai Rumanc dla Svizra»:

Ve saludon de cuer, Vo frèdesc, saludon,
Te Vosta val cun Vo a una gran Union,
Cun Vo Gherdeines y duc Vosc bieì monc
Fluresc a gran uneur nosc bél rusnè romonc!
Dur tenion cun Vo nosc bieì costums arpei;
For restons adum, Romonc, cun Vo unrei!